

УДК 372.4 (092)

## КОНЦЕПЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ С.Й.ГЕССЕНА

Киричок І.І.

*Предметом дослідження автора є проблема початкової освіти в поглядах видатного педагога С.Гессена. Автор доводить, що початкова освіта розглядається вченим як важливий етап формування індивідуальності, розкриття творчого потенціалу особистості, розвиток її духовності.*

*Ключові слова:* початкова освіта, особистісно орієнтований підхід, виховання, особистість.

*Предмет исследования автора – проблема начального образования в наследии известного педагога С.Гессена. Автор доказывает, что начальное образование рассматривается ученым как важный этап формирования индивидуальности, раскрытия творческого потенциала личности, развития ее духовности.*

*Ключевые слова:* начальное образование, личностно ориентированный подход, воспитание, личность.

*The research focuses on the problem of primary education as seen by the famous pedagogue S.Hessen. The author proves that the scientist considers primary education as an important stage of individuality formation, development of creative potential and spirituality.*

*Key words:* primary education, personality centered approach, upbringing, personality.

**Актуальність дослідження** Суть і мета освіти – людина в постійному розвитку, її духовне становлення, гармонія її відносин із собою й іншими людьми, зі світом. У такий спосіб освіта на державному рівні створює умови розвитку – саморозвитку, виховання – самовиховання, навчання – самонавчання всіх та кожного.

За рахунок створення єдиного глобального інформаційного простору, який ґрунтується на інформаційних системах, нових соціальних та етичних формах міжособистісної взаємодії, людина отримує можливість звільнитися від корпоративної залежності та повністю реалізувати свою самобутність як щодо інших людей, так і щодо суспільства в цілому. В умовах інформаційного суспільства, щоб вибудувати своє світобачення, слід навчитися глибоко проникати у світ явищ та їх природу, навчитися користуватися фактами, розуміти структуру духовності. Особливої актуальності набувають проблеми визначення сутнісної природи людини, її місця і значення в цілісній системі Всесвіту, підходу до неї.

Існування різноманітних точок зору, поглядів, позицій, які не можуть скластись у єдиний когломмерат, відбиваються на сплетінні різних ідей, течій, напрямів, що демонструють складність, суперечливість, хаотичність та антиномічність сучасної доби спонукали до дослідження проблеми початкової освіти в поглядах С.Гессена, концепту-

альні положення якого культивують внутрішнє збагачення людини, розширення її внутрішніх можливостей. Аналіз спадщини С.Гессена сприятиме розумінню ролі освіти як засобу розвитку особистості й створення духовної цивілізації.

Домінуючим принципом сучасної державної політики в галузі освіти, як зазначено в освітніх документах, визначено гуманістичний характер освіти, пріоритет загальнолюдських цінностей, життя та здоров'я людини, вільної у своєму розвитку. Метою освітнього процесу визнано формування особистості, яка здатна до творчості, продуктивного діалогу з природою та соціумом, вирізняється адаптивною гнучкістю, мобільністю й динамізмом. Особливо значущими ці положення є для особистості молодшого школяра. Ці ідеї беруть початок у педагогіці філософів-гуманістів поч. ХХ ст., до яких науковці відносять і С.Гессена.

Вивчення спадщини вченого дає можливість висновок, що початкова освіта розглядається ним як важливий етап формування індивідуальності, розкриття творчого потенціалу особистості, розвиток її духовності.

**Постановка проблеми.** Наукова спадщина С.Гессена зацікавила В.В.Зеньковського ("Русская педагогика в ХХ веке" (1933)). З появою у Польщі його творів "Studia z filozofii kultury" ("Образование и философия культуры" (1968), "Filozofia-kultura – wychowanie" ("Философия – культура – образова-

ние” (1973) та “Struktura i tresc szkoly wspolczesnej (Zarys dydaktyki ogolnej)” (“Структура и содержание современной школы (Очерк общей дидактики”)), до творчості С.Гессена звертаються вчені Польщі (А.Валицький, Т.Новацкий та ін.), Німеччини (О.Айнвайлер, Л.Лігле тощо), Італії (Р. Нері та ін.). В основному, вони розглядали його педагогічну концепцію в цілому.

В історико-філософській літературі аналіз спадщини С.Й.Гессена здійснили переважно російські науковці. Першим дослідником педагогічної спадщини С.Гессена став Є.Г.Осовський, який у публікаціях 90-х рр. проаналізував основні етапи життя та філософсько-педагогічну діяльність ученого на широкому фоні життя російської еміграції. Значної уваги заслуговують кандидатські дисертації Є.І.Пургіної, Є.Є.Сєдової, В.В.Кузнєцової. Окремі проблеми філософії вченого висвітлені у працях Г.А.Боголюбова, В.Є.Дерюгі, І.А.Зеткіної, П.Г.Кабанова, В.В.Чистякова, Є.М.Ямбурга та ін.

**Мета** статті – аналіз поглядів С.Гессена на проблему початкової освіти.

**Виклад основного матеріалу.** Особистісно орієнтована ціннісна концепція початкової освіти, яку запропонував свого часу вперше С.Гессен, – це новий гуманістичний, аксіологічний та антропологічний підхід до розв’язання проблеми освіти, в центрі якої виступає вільна й творча особистість у процесі становлення, яка залучена до культурних цінностей. Учений вбачав мету початкової освіти в розкритті потенційних можливостей учнів, гармонійному розвитку дитини, вихованні в душі загальнолюдських цінностей. Єдина школа для С.Гессена – школа творчого саморозвитку й розвитку активної позиції школяра, в центрі якої – активно-діяльнісний підхід в усіх компонентах освітнього процесу до особистості, яка розвивається. Початкова школа виступає як частина, компонент цілого й повинна забезпечити можливість подальшого руху особистості в освітньому просторі через іманентно закладений у ньому антиномічний зв’язок між іншими ступенями і своєю самостійністю.

Педагог виділяє 2 групи принципів структурування початкової освіти.

1. Загальнопедагогічні принципи:

- рівність, яка уможливорює розкриття потенційних можливостей кожного школяра;
- диференціація як умова ціннісної спрямованості початкової освіти і врахування динаміки вікових особливостей;
- цілісність, особистісно орієнтований підхід до дитини та розвиток її мотиваційної сфери.

2. Принципи початкової освіти:

- родинознавчий, який запезпечує входження особистості дитини у світ культурних цінностей;
- епізодичний, який відкриває шлях до системи знань через залучення до дослідницької діяльності.

Дидактична система початкової освіти С.Гессена визначає освітній процес як рух від об’єкт-суб’єктних до суб’єкт-суб’єктних стосунків учителя та учнів, спрямована на забезпечення таких умов освітнього процесу, за яких учень творчо і самостійно працює, розвиваючи свій інтерес до дослідження оточуючого світу. Педагог репрезентує власну концепцію змісту початкової освіти, який

структуровано за принципом родинознавства, де “батьківщина” виступає центром, навколо якого розташовані інші концентричні кола, забезпечує з урахуванням особистості, яка розвивається, цілісність освітньо-культурного простору, а також його спрямування на подальшу диференціацію на наступному ступені навчання.

Освіта постає у мислителя як єдність навчання та виховання, висуває тріаду форм освіти: гра – урок – творчість, які переходять одна в одну відповідно до психофізіологічних етапів розвитку дитини та завдань на кожному етапі. Урок як провідна форма організації початкової освіти забезпечує перехід від гри до творчості з поступовим акцентом на формування пізнавальної самостійності учнів. Метод постає у С.Гессена як фактор та умова актуалізації творчого й особистісного потенціалу учня в процесі освіти, а отже, й виховання особистості. Домінуючим педагог визначає “метод зараження”, який класифікується вченим як створення вчителем проблемних ситуацій, що сприяють стимулюванню пізнавального інтересу, розвивають аналітичне мислення. Представляє науковий інтерес проблема методів навчання читання, яку С.Гессен визначає як аномну діяльність. Філософ пропонує комплекс методів читання, який включає різноманітність уже існуючих методів та гнучне їх використання залежно від цілей.

Визначаючи свою педагогіку як “педагогіку культури”, С.Гессен окреслив її головне завдання: залучення особистості до цінностей культури, актуалізації та створення нових матеріальних і духовних цінностей. “Педагогіка культури” С.Й.Гессена ґрунтувалася на культурологічному підході. Педагог по-новому тлумачив співвідношення понять “культура” та “освіта”. Вчений обстоював залучення особистості до цінностей культури як умови її збереження та розвитку. Культура, на думку педагога, – мета та результат розвитку суспільства. Тому освіта з цих позицій визначалась як процес становлення особистості в соціокультурному середовищі. Мислитель визнавав засобом залучення дитини до культурних цінностей належність її до держави, класу, нації. Заслуговує уваги ідея С.Гессена щодо організації початкової освіти, яка спрямована на становлення особистісного світу дитини шляхом сходження від індивідуального до духовно-практичного досвіду людства з метою формування особистості культури, яка прагне до продуктивної діяльності зі створення культурного середовища. “Вона створюється лише творчістю, спрямованою на здійснення надособистісних цілей науки, мистецтва, права, релігії, господарства, а також вимірюється сукупністю створеного людиною в напрямі цих завдань культури” [2, с. 74].

С.Гессен розумів педагогічний процес як цілісне явище. Вчений запропонував нову інтерпретацію трудового принципу як діяльнісного підходу, що вимагає творчої активності особистості в педагогічному процесі, позиції суб’єкта пізнання і власної діяльності. З цих позицій освіта на початковому етапі навчання повинна бути напружено творчою духовно-інтелектуальною працею дитини із створення самої себе та власних ціннісно-моральних

орієнтирів. Трудовий принцип визначається вченим як умова структурування змісту освіти в початковій школі, оскільки передбачає опертя на конкретні види діяльності, є умовою формування методів, які активізують освітній процес.

Новий гетерологічний принцип як основа "педагогіки культури" С.Гессена дозволив йому розглянути всі актуальні проблеми педагогічної науки з позицій діалектики в органічному взаємозв'язку, що дало змогу досліднику представити "культурну педагогіку" як динамічну систему, що розвивається, розглянути початкову освіту як її неодмінну складову, показати діалектичний характер методів, форм освітнього процесу.

Учений обґрунтував педагогічний процес як співтворчість учителя та учня. Тому для викладання у початковій школі головним завданням, за С.Гессеном, має бути актуалізація мотивів та потреб учнів, розкриття їх особистісного потенціалу, прищеплення любові до знань, потреби в подальшій освіті та самоосвіті.

Аналіз спадщини вченого дає змогу стверджувати, що основою його педагогіки культури є антропологічний підхід, який обумовив ієрархічну структуру особистості, що розглядається ним як динамічна система в системі розвитку людства в цілому.

Теорія та методика початкової освіти визначена вченим як одна з антропологічних наук. Аналізуючи погляди вітчизняних та зарубіжних вчених натуралізму (М.Монтессорі та ін.) та експериментальної педагогіки (А. Біне, Е.Мейман, Г.І.Россолімо та ін.) він писав, що вони вбачали єдиною основою педагогіки психологію та фізіологію. На думку вченого, жодна з наук, яка належить до антропологічних, не може замінити педагогіку початкової освіти, як і не може бути єдиною її методологічною основою, але при цьому педагогіка повинна опиратися на "психотехніку" та "фізіотехніку", тобто як на допоміжні науки: "Душа та тіло людини однаково повинні бути освідченими в напрямі культурних цінностей" [2, с. 376]; "Фізіотехніка та психотехніка, а також гігієна є тому істотно допоміжними дисциплінами педагогіки" [Там само, с. 374].

Дитина – відкрита система, яка постійно оновлюється, саме тому потрібно конструювати систему початкової освіти з позицій сприятливих умов для саморозвитку індивіда. С.Гессен зауважував: "Щоб знайти себе, індивідууму потрібно вибрати та вибудувати власний світ цінностей, увійти в світ знань, оволодіти творчими способами розв'язання наукових та життєвих проблем, відкрити рефлексивний світ власного "Я" та навчитися ним управляти" [1, с. 14].

Принципово новим у концепції педагога було рішення підійти до предмета та задач педагогіки, до розуміння сутності освіти з точки зору аксіології. С.Гессен пропонує ієрархію цілей, які можуть бути здійсненими і невичерпними надособистісними цілями-завданнями. Цілі освіти – це культурні цінності, у процесі роботи над якими особистість творить саму себе. Для мислителя найголовнішою

цінністю виступає цінність дитини. Причому такий підхід у педагогіці був не новий. Багато педагогів на поч. ХХ ст. обстоювали повагу до особистості: К.Н.Вентцель, І.Н.Горбунов-Посадов, О.Декролі, Е.Кей, М.Монтессорі, А.Фер'єр та ін. С.Гессен особистість розглядав як носія цінностей та умову їх збереження й розвитку; у свою чергу вони були умовою формування індивідуальності дитини. Саме тому аксіологічний підхід став визначальним у проектуванні та організації педагогічного процесу в концепції початкової освіти С.Гессена. Мислитель проголошував людину як найвищу цінність; добро, істину, красу, свободу, працю, рівність – як основу гуманістичної стратегії освітнього процесу в початковій школі. Іншою важливою цінністю педагог визначає свободу. На думку вченого, в результаті освіти дитина повинна поступово здобувати свободу. Школа як заклад, у якому дитина розвиває прагнення до свободи, повинна стати маленькою демократичною державою, поважати права та свободи дитини.

Обстоюючи ідеї єдиної школи, обов'язковості початкової та середньої освіти, С.Гессен вказав на місце початкової освіти в системі єдиної школи. Порівнюючи системи освіти різних країн (Англії, США, Німеччини тощо), вчений дійшов висновку про недосконалість початкової освіти як обов'язкової. Науковцем визначено низку принципів, на які повинна спиратися початкова освіта:

- диференціація як умова ціннісної спрямованості початкової освіти з урахуванням динаміки вікових особливостей;

- "конкретна цілісність" як концентрація освітнього процесу навколо дитини через матеріал з недиференційованого життєво-практичного оточення та розвиток потребнісно-мотиваційної сфери особистості;

- рівність як умова розкриття потенційних можливостей кожного;

- родинознавчий, який передбачає залучення учня до цінностей культури через культурно-освітній простір;

- епізодичний, який через пізнання проблеми, що прихована в епізоді як елементі недиференційованого цілого життєвого оточення, веде до наукового пізнання.

**Висновки.** Отже, концепція теорії та методики початкової освіти С.Гессена ґрунтується на аксіологічному, антропологічному, культурологічному, етнопедагогічному, діяльнісному підходах та передбачає організацію освітнього процесу початкової школи на принципах демократизації та гуманізації, творчої активності учнів у педагогічному процесі.

**Перспективи дослідження.** Стаття не вичерпує всі аспекти дослідження спадщини видатного вченого російського зарубіжжя, розкриваючи простір для подальших наукових пошуків, зокрема вивчення дидактичної концепції вченого, теорії виховання, ідей педагогічної майстерності та підготовки вчителя.

## Література

1. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования / Е. В. Бондаревская // Педагогика. – 1997. – № 4. – С. 11–16.
2. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию : учебник для вузов / С. И. Гессен. – Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
3. Гессен С. И. Педагогические сочинения / С. И. Гессен ; сост. Е. Г.Осовский, М. В. Богуславский. – Саранск : Типография “Красный октябрь”, 2001. – 564 с.
4. Рогова А. В. Философия и история образования : уч. пособ. / А. В. Рогова. – Чита : Издательство ЗабГпу, 2000. – 140 с.
5. Філософські засади трансформації вищої освіти України на початку ХХІ ст. : монографія. – К. : Пед. думка, 2007. – 352 с. – (Серія “Модернізація вищої освіти: світоглядно-пед. проблеми” / Академія Пед. наук України, Інститут вищої освіти).